

Liberalismus, komunitarismus, konzervatismus

Liberalismus konce 20. století, 1994

J. Rawls: Politický liberalismus, Prešov 1997

J. Velek (ed.): Spor o liberalismus a komunitarismus, 1996

K. Michalski: Liberální společnost, 1994

Vedle socialismu jsou to tři nejvýznamnější a rozhodující sociálně politické koncepce současné euroamerické civilizace.

Liberalismus jako sociální, ekonomická a politická teorie se objevuje v evropském a americkém myšlení v několika fázích:

1. Nedemokratický liberalismus

John Locke (1633–1704)

Dvě pojednání o vládě

List o toleranci

Pokládán za „otce“ liberalismu, poprvé formuloval jeho hlavní principy:

Individualismus

Přirozená práva občanů

Rovnost možností

Názorová tolerance

Omezená úloha státu

Jedinci vytvářejí společnost, aby hájili své zájmy a svá přirozená práva – život, svobodu a majetek – proti násilí ze strany jiných jedinců. Společnost je tedy umělý výtvar rozumných lidí. Stát je k ochraně práv a zájmů, protože je lépe je chránit institucionálně než individuálně. Stát nesmí být zneužíván k jiným cílům, má chránit životy a majetek, dává zákony a dohlíží na jejich uplatnění. Zásady fungování státu: volba zástupců (pro Locka méně důležité), zásada konsensu, vláda většiny, dělba moci.

Adam Smith (1723–1790)

An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations, 1776 (česky Pojednání o podstatě a původu blahobytu národů, 2001)

Základem Smithovy koncepce společnosti je osobní zájem člověka-egoisty. Člověk při hospodářské činnosti sleduje své zájmy a je přirozeně omezován pouze zájmy ostatních členů společnosti. Jednotlivci, který svobodně sleduje své zájmy, to umožňuje pouze společnost svobodné konkurence. Teprve svobodná hra ekonomických sil vede k rozkvětu společnosti, která je souhrnem zájmů jednotlivých individuů (zásady – neviditelná ruka trhu, laissez faire, laissez passer). Smith bojuje proti všem omezením hospodářství ze strany státu. Stát (panovník) má pouze tyto povinnosti:

- chránit společnost před vpády jiných společností
- chránit každého příslušníka společnosti před nespravedlností a krivdou
- budovat a udržovat některé veřejné stavby a veřejná zařízení.

2. Protektivní (utilitární) demokracie

Jeremy Bentham (1748–1832)

Fragment on Government, 1776

Introduction to Principles of Morals and Legislation, 1789

James Mill (1773–1836)

Elements of Political Economy, 1821

Analysis of the Phenomena of the Human Mind, 1829

Patří do skupiny anglických osvícenských filozofů, kteří jsou nazýváni filozofičtí radikálové. Vycházejí z toho, že přirozená práva jsou nesmysl, kladou důraz na zastupitelský systém jako záruku ochrany občanů před státem. Lidé touží po štěstí, po maximální radosti a minimální bolesti, chtějí mít co největší prospěch, potěšení a užitek za co nejmenší cenu. Nejlepší společnost zajistí, aby co možná největší počet lidí dosáhl nejvyšší míry štěstí. Z toho má vycházet činnost státu, úkolem zákonů je zajistit přežití, hojnost, rovnost vlastníků a bezpečnost vlastnictví.

Hospodářská sféra automaticky směřuje k co největšímu blahobytu, fungování dalších sfér společenského života je třeba nastavit legislativně, tady se vytváří umělá identita, aby se lidé chovali v souladu se zájmy společnosti. Požadavek častých voleb (rozšíření volebního práva, ale stále bez účasti žen, občanů do 40 let a nemajetných).

Utilitaristé věřili, že lze nastolit uniformitu individuálních cílů v zájmu společnosti, že člověk se může naučit, že svému štěstí slouží nejlépe tehdy, když své úsilí přizpůsobí obecnému cíli.. Utilitarismus je nehistorický, předpokládá neměnnost lidské povahy.

3. Liberální demokracie

John Stuart Mill (1806–1873)

Úvahy o vládě ústavní, česky 1992

On liberty, 1859, česky O svobodě, 1913

Epistemologicky zdůvodnil individualismus, svobodu jednotlivce a toleranci: kdo potlačuje něčí mínění (třeba vláda nebo autoritáři), osobuje si znalost absolutní pravdy, a to je epistemologicky nemožné.

Představuje přesvědčený individualismus – vychází z jedince, jeho všestranný rozvoj je měřítkem posouzení společenského zřízení a vládních forem. Ekonomická svoboda (volnost konkurence) je základem svobody politické, kulturní, osobní. Právo na svobodnou vládu mají pouze civilizaciálně dospělé národy.

Svoboda jedince nesmí narušit svobodu jiného, preference soukromého práva před veřejným. Stát a legislativa jsou garanty svobody jednotlivců a jejich zákonných práv (svoboda svědomí, shromažďovací, spolčovací, volby povolání), svobodná společnost chrání uvedená práva, represe je legitimní pouze tehdy, když někdo zneužívá práva k poškozování jiných. Ti, kdo chtějí zasáhnout do jednání jiného, mají povinnost dokázat oprávněnost zásahu, dokázat, že jednají v zájmu ochrany jednotlivce.

Mill byl pro účast občanů na veřejné správě, ale další rozšíření této účasti spojuje s rozvojem schopností a znalostí lidí.

Kritéria kvalitní vlády:

- schopnost chránit zájmy občanů a obecný zájem (zásada protektivnosti)
- schopnost zlepšovat a vychovávat

Současně se uplatňují 2 principy:

- princip účasti – občané se mají účastnit jak ochrany zájmů, tak zlepšování a výchovy
- princip kompetence – vliv kvalifikovaných občanů má být největší jak ve sféře ochranné, tak výchovné.

Zatímco J. Mill (otec J. St. Milla) a J. Bentham uvažovali staticky, považovali společnost za neměnnou, člověk je konzument a společnost je tržní s nerovnoměrným rozdělením vlastnictví, J. St. Mill uvažuje dynamicky, chce společnost zlepšovat, chce rozvíjet zájmy a schopnosti občanů.

4. Neoliberalismus

Friedrich August von Hayek (1899–1992)

The Road to Serfdom, 1944, česky Cesta do otroctví, 2004

Law, Legislation and Liberty, 1973, česky Právo, zákonodárství a svoboda, 1991

The Fatal Conceit, 1988, česky Osudná domýšlivost: omyly socialismu, 1995

Jeho pojetí liberalismu vychází z volného trhu, vlády zákona a minimálního státu (jenom k ochraně občanů a soukromého vlastnictví). Jako významný ekonom a sociální filozof vychází z toho, že sociální systémy jsou složité, mají mnoho proměnných, člověk je odkázán na subjektivní volbu, odhaduje a jedná na základě omezených, neúplných informací. Z lidské činnosti plyne mnoho nezamýšlených důsledků. Sociální jevy, které zdánlivě vypadají strukturovaně, nejsou ani přirozené (*physis*), ani konvenční (*nomos*), nebyly ani vynalezeny, ani naplánovány, ale vyvinuly se postupně a přežívají, protože se osvědčily pro ty, kteří je používají. Sociální jevy jsou tedy spontánně vytvořené samoregulační struktury, které se vyvinuly přirozeným výběrem a vytvářejí **spontánní řád** (ve smyslu *kosmos*). Ekonomický trh je efektivním distributorem zdrojů.

Hayek rozlišuje zákon a zákonodárství. Zákon je výrazem spontánního řádu, jsou to obecné právní principy a nařízení (ústava). Zákon kodifikuje lidskou zkušenost z dosavadního jednání, pravidla určují, co není dovoleno, mají omezovací funkci (vzorem tohoto uvažování je anglické zvykové právo). Nejdůležitější je soukromé vlastnictví – když víme, co je naše, jsme méně neschopni jednat.

Hayek je pro omezenou demokracii – pravomoci většiny mají být omezeny dlouhodobými principy zákona, některé skupiny (vládní úředníci, příjemci veřejných dávek) mají být vyloučeni z hlasování, lidová vůle vychází z nedokonalých znalostí, přináší více nezamýšlených důsledků.

Hayekova sociální filozofie má hodně příznivců, ale také hodně kritiků:

Korporativní, transnacionální kapitalismus znamená, že v současnosti není trh volným citlivým mechanismem volby, ale je plánován a řízen velkými monopolními společnostmi. Prohlubuje se světová obrovská nerovnost mezi jednotlivými zeměmi a oblastmi.

Člověk fakticky nemůže uskutečnit formální právo na svobodu.

5. Soudobý liberalismus

V 70. letech kantovští liberálové (Rawls, Nozick, Dvorník) odmítli utilitaristické zdůvodnění liberálního politického řádu, navrhli prioritu práva před dobrem.

V 80. letech se liberalismus brání proti nástupu komunitarianismu..

V 90. letech dochází k diferenciaci liberálních pozic a liberalismus vystupuje v několika podobách:

Radikální liberalismus (Robert Nozick, Will Kymlicka).

Filozofický liberalismus (John Rawls).

Právní liberalismus (Ronald Dworkin).

Liberální politologie (Stephen Holmes).

Klasický liberalismus vycházel z racionalisticko-utilitaristického předpokladu, že existuje rámec, meze plurality. Tím je lidský rozum, ze kterého vycházejí nastolená pravidla, která mají všichni respektovat při sledování svých rozmanitých zájmů. Mnohost je vytěsněna do soukromí, existuje obecná shoda o rámci spravedlnosti.

Spravedlnost = pravidla společného soužití.

Dobro = etický koncept, jaký život má hodnotu a smysl.

Tento liberalistický univerzalizmus byl kritizován zejména proto, že byla konstatována kontingence bytí, nepřítomnost společného základu, na kterém je založena harmonie, a rozplynula se iluze o nestranné spravedlnosti

V soudobých liberalistických koncepcích se diskutuje zejména:

- jak zajistit sociální smír a stabilitu v podmínkách a situaci etického pluralismu
- hledání minimálního dobra a štíhlého pojetí spravedlnosti, na kterém se mohou shodnout různé náboženské a etické představy
- hranice veřejné morálky jako morálky spravedlnosti
- odlišení veřejné a soukromé sféry
- vymezování obecné představy dobra
- prosazení „férových“ principů při řešení konfliktů.
- pluralizace a fragmentarizace individua, rozštěpení osobní identity.
- idea společnosti jako „férového“ systému spolupráce rovných a svobodných občanů

Konzervatismus

- **klasický konzervatismus**: Edmund Burke (1729–1792, Reflection on the revolution in France, 1790, česky Úvahy o revoluci ve Francii, 1997)

Obhajoba tradice, zavedená praxe je nahromaděnou praktickou moudrostí minulosti. Proti rovnosti, masové demokracii jsou postaveny hodnoty: čest, postavení, ctnost, hierarchie, rodina, patriarchát, role, tradice. Odmítání politické filozofie, protože je abstraktní, bezcitná, racionalistická, ideologická..

Silný stát, autoritativní režim, aristokratické uspořádání.

- **nový konzervatismus**: Vchází z moderních společenských věd: Giovanni Sartori, Daniel Bell, Seymour Martin Lipset, Roger Scruton.

Západ postihla krize autorit, vládní instituce ztrácejí svou legitimitu, vyčerpala se důvěra v autoritu elit. Současná krize je krizí kulturní, krizí hodnot, morálních zásad a chování. Struktury fungují dobře, pokazily se naše přesvědčení, morálka a způsoby chování. Tato krize není důsledkem chyb vlády, ale narůstajícího vlivu nepřátelské kultury. Vláda je obětí přetížení, chtěli jsme po ní příliš mnoho, nejen rovnost právní a politickou, nejen rovnost možností, ale také rovnost společenských a ekonomických podmínek – a to nejde. Autorita musí být znovu nastolena rozložením odpovědnosti. Je třeba ctít trh, veřejnost musí snížit své nároky. Demokracii není třeba uvádět v život, existuje, je třeba ji stabilizovat. Tak se demokracie stala konzervativní politickou myšlenkou, přestože konzervativci v 19. století proti demokracii ostře vystupovali. To, co bylo nedemokratické, se stalo znakem demokracie: nerovnoměrné rozdělení bohatství, nízká úroveň společenské participace, vláda elit.

Komunitarismus představují

Ve starší generaci Alsdair Mac Intyre, Roberto Unger;

ve střední generaci Charles Taylor, Michael Sandel, Michael Walzer.

Hlavní myšlenky komunitarismu:

Obraz individua, jak ho podává liberalismus, tj. jako racionálního jedince, který činí svobodně svá rozhodnutí, neodpovídá skutečnosti. Individuum musíme vždy vidět v jeho sociálních,

kulturních, historických kontextech. Zdůrazněn je model pospolitosti, ve kterém rozhodující roli hrají rodina, sousedství, národ. Důraz je kladen na tradici, stabilitu, jistotu (navazuje se na tradiční sociální konzervatismus. Pokud chceme porozumět chování jednotlivce, musíme nejdříve porozumět komunitám, ve kterých žije, a všem jeho komunitním vztahům.

Racionalistická a individualistická východiska liberální teorie vedou k eticky nepřijatelným důsledkům – k atomizaci a fragmentaci společnosti, relativizaci norem chování, rozpadu morálky.

Liberální koncepce já zdůrazňuje individuální práva, racionální svobodnou volbu, v moderní kantovské podobě také spravedlnost. Podle komunitariánů jsou jednotlivci určeni sociálními vztahy, které determinují postavení a chování individua. Důraz na komunitu je spojen s důrazem na společnou kulturu. Charles Taylor: komunita je společná historie a společná kultura. Společná kultura je předpokladem morální autonomie, schopnosti formulovat nezávislá mravní stanoviska.